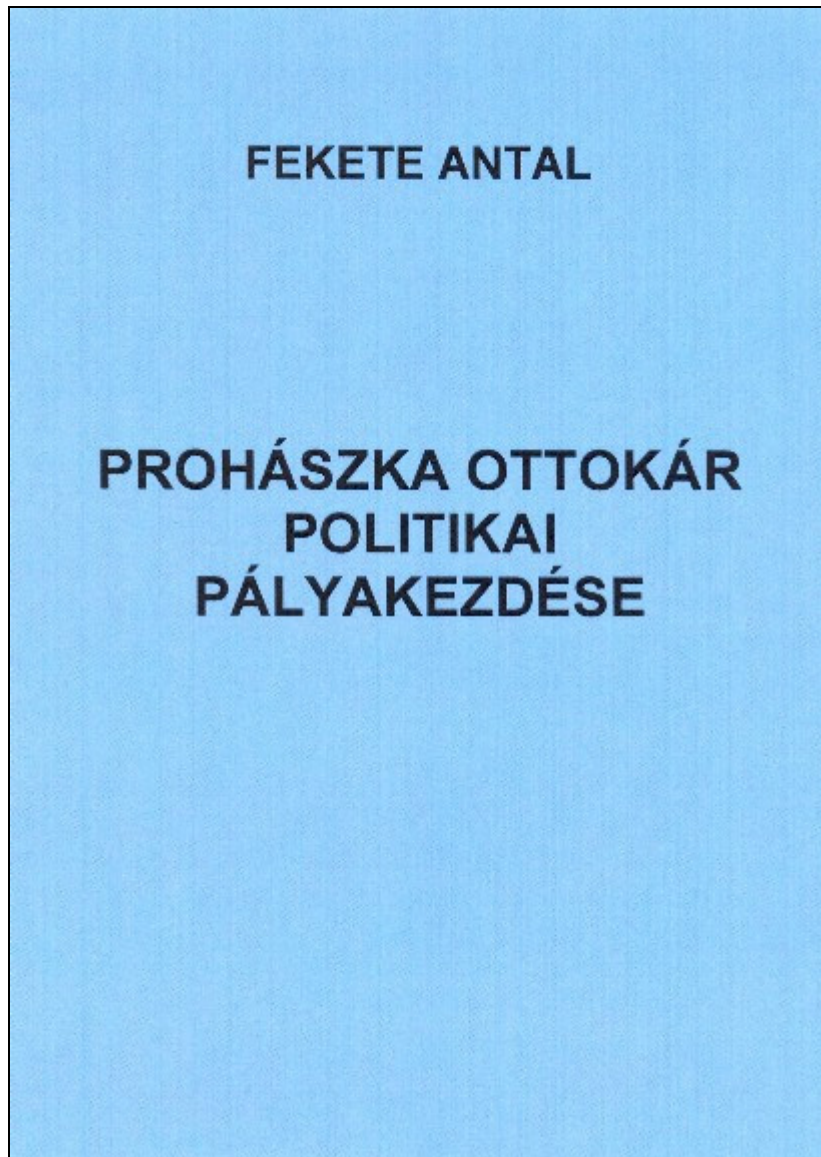

Fekete Antal

Prohászka Ottokár politikai pályakezdése

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Dr. Fekete Antal Sch. P.
Prohászka Ottokár politikai pályakezdése

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció a szerző kéziratának elektronikus változata. Az elektronikus változat a Piarista Rend Magyarországi Tartománya engedélyével készült. A művet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a Piarista Rendé.

A kéziratot Staudinger Jánosné vitte számítógépbe.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
1. Korrajz	4
2. Prohászka fellépése. Politikai magatartásának általános jellemzése	6
3. A liberalizmus	8
4. Erkölcsi élet	11
5. Gazdasági élet	13
6. A magyar közélet	14
7. A magyar társadalom	18

1. Korrajz

Közismert, hogy a magyar katolikus egyházat az ún. egyházpolitikai küzdelmek (1893–95) serkentették fel százéves szendergéséből. A kiegyezést követő évtizedekben az uralkodó liberális ideológia és az értelmiség körében terjedő hitetlenség következtében a magyar állami és közélet egyre vallásellenesebb és egyházellenesebb szint ölt, a főkegyúri jog alkotmányos gyakorlása folytán pedig az a visszás helyzet áll elő, hogy a magyar katolikus egyház vezetőit egy olyan minisztérium válogatja ki, amely nemcsak hogy nem katolikus, nemcsak indifferens, hanem gyakran egyenesen ellenséges magatartást tanúsít.¹ A főpapság külső dísze, még sértetlenül megőrzött precedenciája, az egyházi és állami vezetőség részéről tanúsított tapintat, valamint a katolikus uralkodó személye egy ideig még elfödi a valóságot, az egyházpolitikai javaslatok napirendre tűzésével azonban az állam olyan területre lép, amely az Egyház felfogása szerint hitelvekbe ütközik, lévén a házasság szentség. A fellángoló harcok rőt fényénél veszi észre az Egyház, hogy a keresztény hit, gondolkodásmód kiszorult a magyar világból. A katolikus ellenállás, amelynek vezére a szeplőtelen jellemű Zichy Nándor, nem jár sikerrel: a javaslatok hosszas huzavona után törvényerőre emelkednek. Az eseményeknek a katolicizmus öntudatának és védekező kedvének megerősödésén kívül politikai következménye is van: Zichy Nándor az 1894. november 17-i székesfehérvári katolikus nagygyűlésen proklamálja a Néppárt megalakulását. Ez a párt a parlamentben képviselt pártokkal ellentétben az első perctől fogva nem a választójogosultsággal bírók rendkívül szűk körére, hanem a katolikus tömegekre támaszkodik, és programjába – az akkor még a magyar politikai élet peremén elhelyezkedő forradalmi munkásmozgalomtól és a szociáldemokrata párttól eltekintve – a hagyományos alapon álló pártok közül elsőnek vesz fel szociális követeléseket, természetesen a katolikus érdekek védelme mellett. „Ebben a programban benne van a fejedelem iránti hűség, a katolicizmus és a katolikus hit fenntartása, az egyházpolitikai törvények ellenzése most és mindenkor; benne van mindaz, ami a munkás, a kisbirtokos sanyargatott néposztálynak érdekében áll. A felebaráti szeretet azonban azt is követeli, hogy jóllehet büszkék vagyunk magyar hazafiságunkra, más embereket is, kik ebben az országban élnek, és Isten nem magyaroknak teremtette őket, szint’ oly jó hazafiaknak és szeretett polgártársainknak tekintsük, mint mi vagyunk; hogy annak nyelvét a templomból, ha más nyelvet nem ért, és az iskolából, ha más nyelven nem művelődhetik, kiszorítani nem engedjük” – hirdeti Zichy Nándor székesfehérvári beszédében². Kézenfekvő, hogy ebben a minden vallási érték és szociális intézkedés iránt közönyös és értetlen korban a Néppárt programja éles ellenzésre talált. Ekkor hangzik fel először a következő félszázadban oly sokszor ismételt gáncsoskodás, amely minden szociális törekvést eleve szocialistának és ezzel felforgatónak bélyegez. Érdemes ezzel kapcsolatban idézni Zichy Nándor egyik legközvetlenebb hívének és munkatársának, gróf Esterházy Miklós Móricnak egy 1895-ös főrendiházi beszédéből néhány mondatot: „Nem vagyunk mi szocialisták, ha követeljük, hogy a munkaadó és a munkás közti viszony szabályoztassék. Vagy talán szocialisták vagyunk azért, mert kívánjuk, hogy a mindennapi kenyér, amelyet kis adagban méregetnek ma a napszámos földművelőnek, biztosíttassék neki akkor is, ha baleset vagy betegség esetén képtelen megszerezni azt a falatot? Igazságot követelünk Magyarország azon lakosai részére – én kérem az igazságot, lehet, hogy ők követelni fogják valamikor –, akik terheket viselnek, de most egyelőre a

¹ Szekfü Gyula: Magyar történet. V. k. 1939⁶. 522. o.

² Idézi: Bonitz Ferenc: Gróf Zichy Nándor. Élet- és jellemrajz. Budapest, 1912. 282. o. sk.

politikai jogokból ki vannak zárva. Ez nem szocializmus, nem anarchizmus, hanem az én igazságérzetemnek kifolyása.”³

³ Uo. 317. o. sk

2. Prohászka fellépése. Politikai magatartásának általános jellemzése

Ezek a viszonyok szólítják a politikai porondra Prohászka Ottokárt, az esztergomi kispapok lelkivezetőjét. Schütz Antal szerint a Néppárt egyik alapítója volt. 1896-ban a vágyvecsei kerületben néppárti programmal képviselőjelöltnek lépett fel, de a választási erőszak megbuktatta. Ugyanebben az évben Csernoch Jánossal és Keményffy K. Dániellel megalapította az *Esztergom* című politikai és társadalmi hetilapot.⁴ Ebben megjelent cikkeit – néhány egyébütt közzététel megtoldva – Schütz Antal, Prohászka munkáinak kiadója, külön kötetben gyűjtötte össze.⁵ Ezek alapján sokoldalúan és hitelesen lép elének az élete delén álló férfi politikai egyénisége és eszmevilága.

Ezekben a cikkekben Prohászka a magyar szellemi, politikai, társadalmi élet időszerű jelenségeihez szól hozzá, de mindig az elvek, az örök igazságok, a tántoríthatatlan katolikus meggyőződés magaslatáról. „Mi nem akarunk mást, mint kötelességet teljesíteni, kötelességet a legszentebb és legfontosabb érdekek terén.”⁶ „Mi a modern káoszban kitűzzük a keresztény elveket! Nem a jogi formákat értem, hanem az elveket mondom; nem a formát, nem a jogi paragrafust, nem a fiskálisok szövegezéseit értem; azokon korrektúra eshetik, s a módosítás szinte kívánatos minden nagyobb fordulónál, de az elveket, a természetfölötti irányzatot, a nagy sarkköveket nem engedjük.”⁷ Ismételten hangsúlyozza, hogy nem személyek, hanem elvek, irányzatok, szellemi áramlatok ellen küzd.⁸ A magyar közéletnek éppen az elvtelenséget veti szemére: „beteg, mert nincs eszményi törekvése; ellapul nálunk minden, mint a lepény.”⁹ „Ti a Néppárton csak sekrestyeszagot éreztetek, no meg a kripták középkori doha csavarta az orrotokat, ha szó került a Néppártról; de keresztény elveken, szigorú erkölcsiségen álló oly népképviselői töredéket, mely nem érdekszövetkezet, hanem a nép összes érdekeinek képviselője s emellett a nemzeti irányzat lelkes hordozója, azt eddig nem sikerült kinéznetek belőle.”¹⁰ Az elvszerű magatartást kéri számon a keresztényeken és a liberális politikusokon egyaránt. A keresztények gyáva meghunyászkodásáról, a „szepegés politikájá”-ról, amely szerint „a békés kiegyezés s az okos meghátrálás célravezetőbb”, így ír: „A ránk erőszakolt harcot fölvenni s az elbukásig vagy a diadalig következetesen megvívni, az kötelesség is, tisztesség is... Az ellenség elvi áramlat. Az ellenséget le kell győzni és nem megkérlelni... Ellenség kegyelméből nem lehet megélni; a kegyelemkenyer mindig keserű, de az ellenség nem ad még ilyen keserű kenyeret sem; az követ ad, azt is, hogy fejbe verjen... Különben pedig azt mondom: vegyük a liberalizmust is komolyba s lovagias ellenség-számba... Argumentumokat argumentumok ellen, törekvést törekvés ellen!... Az elvi ellenkezés nem ellenségeskedés, nem szertelenség, hanem fontos és soha eléggé meg nem hálálható szolgálat, melyet nem azok teljesítenek, kik az igazságot megmondani félnek, hanem azok, kik nem félnek, mert jobban szeretik a hazát, mint siratják önkárukat.”¹¹ De ugyanezt az elvtelenséget látja a liberális oldalon is: „A közéletben ... ott settenkednek az

⁴ Prohászka Ottokár Összegyűjtött munkái (Ö. M.). Sajtó alá rendezte Schütz Antal. Budapest, 1928–29. 25. kötet. Schütz Antal: Prohászka pályája. 45. o.

⁵ Ö. M. 21. kötet: Az igazság napszámában.

⁶ Ö. M. 21. kötet, 59. o.

⁷ Ö. M. 21. kötet, 202. o.

⁸ Ö. M. 21. kötet, 84., 111., 200. o.

⁹ Ö. M. 21. kötet, 146. o.

¹⁰ Ö. M. 21. kötet, 102. o.

¹¹ Ö. M. 21. kötet, 120–122. o.

alkalmazkodás elvtelen lovagjai”, „az elveknek praktikus sikerekért való elcserélése”. Pedig „csak igazsággal vagyis elvekkel lehet népeket nevelni és boldogítani.”¹²

Az eddigiekből is látszik, hogy mi az az elv, amelyért küzd: az, hogy a vallás drága kincs, az Egyház fölséges intézmény – ezeket megvédeni fontos nemzeti érdek. Ugyanez pedig részletesen kifejtve: „Más az egyház s más az állam, más a vallás s más a tudomány, más a papság s más a szociális életnek most emancipálódó negyedik rendje; az egyik segítse a másikat, de ne azonosítsa magát a másikkal; erősödjék mindegyik önmagában [íme az állam, a tudomány, a társadalom autonómiájának modern gondolata! – a szerző]; *gyökerezzék a keresztény elvek talaján* [a kiemelés a szerzőtől], de fejlődjék önmagában önálló s érdekeit legjobban képviselni tudó szervvé. Kellenek tehát elvek, vezető gondolatok, melyek ragyogjanak, mint a nap az égen; de épúgy szükséges az egészséges s erőteljes fejlődéshez szabadság, szabad-ég... Ami az elsőt illeti, a mi napunk, melyből sugarakként olvadnak le vezető eszméink, a szent kereszténység, melyet mint vallásos meggyőződést váltunk ki érzéseinkben épúgy, mint cselekvésünkben... A mi világnézetünk is ilyen: végigvonul érzésen, erkölcsön, jogrenden, művészetben, társadalmi életben. Intéz életet; közéletet épúgy, mint magánéletet; befoly családba, iskolába, társadalmi érintkezésbe; ez ad a cselekvésnek értéket, az életnek ízt, a törekvéseknek irányt, a közszellemnek ihletet; szóval rásüti bélyegét a korra, s rányomja csókját a kultúra homlokára.”¹³

Ne higgyük azonban, hogy vértelen elvek hirdetésénél marad: ellenkezőleg meglep, mennyire praktikus tud lenni ez a tudós és misztikai életet élő pap. Azt tanítja például, hogy „az összetartás csak ott kovácsolódik vaskapcsokká, ahol a szellemivel az anyagot, ez elvvel az érdeket, a dicsőséggel s az öntudattal a hasznot egyesítjük.”¹⁴ „Erkölcsei javaknak gazdasági erők nélkül nincs értékük s nincs forgalmuk; szegény népeknek nincs kultúrájuk; s a szegénységet meg nem állítja ... sem kapisztráni szó, sem malaszt, sem kereszt, sem keresztért való lelkesedés; ez mind szükséges, de azután hozzá kell fogni a kérlelhetetlen, józan munkához.”¹⁵ „E részben a történeti materializmussal tartok. Amely nép koldus, az nem alkalmas a mennyek országára.”¹⁶

Ez az elvi álláspont és gyakorlati, praktikus szemlélet képesíti arra, hogy a nemzet akkori életbevágó kérdéseire világos választ, a megoldandó feladatokra hasznos útbaigazítást tudjon adni. Ez átvezet eszméinek részletekbe menő bemutatásához és elemzéséhez.

¹² Ö. M. 21. kötet, 114–115. o.

¹³ Ö. M. 21. kötet, 274–275. o.

¹⁴ Ö. M. 21. kötet, 33. o.

¹⁵ Ö. M. 21. kötet, 182. o.

¹⁶ Ö. M. 21. kötet, 181. o.

3. A liberalizmus

Prohászka politikai eszméinek kiindulópontját az a felismerés alkotja, hogy a politikai, társadalmi és gazdasági bajok forrása a liberális elv, a liberális berendezkedés. „A gazdasági rákfenét ne elszigetelt tünetnek tartjuk, hanem a liberális elv gazdasági érvényesülésének tekintjük. Rossz ez az elv más téren is; rossz a tekintély, a jog, a politika, az iskola, a vallás, a nevelés, a közigazgatás terén... ily méregfának, milyen a liberalizmus, hiába tépik az ágait; szegezzék a fejszét a fának a gyökerére; csapjanak oda az élével úgy, hogy recseg és pattog.” (1897)¹⁷ „A liberalizmus mint rendszer rossz és végzetes tévely, mely az individualizmus túlhajtásával a társadalmat tönkre teszi; atomizálja a társadalmi szervezeteket, s az önzés felszabadításával megindítja a darvinista «bellum omnium contra omnes»-t.” (1898)¹⁸ A liberalizmus lényegéről „rosszul és hiányosan értesült”¹⁹ magyar vezetőréteggel ellentétben neki ez „elsősorban is elv, és pedig helytelen, téves vallási, erkölcsi elv” (1899)²⁰, a kereszténységgel homlokegyenest ellenkező világnézet, modern hitetlen szellemáramlat, „mely a kereszténységet nem ismeri el isteninek, mely az isteni tekintélyt el nem fogadja, s ez alapon mondja ki a hívés, a gondolkozás, a cselekvés szabadságát.” (1901)²¹

A *Liberalizmus utópia* című magvas tanulmányában (1896)²² a gazdasági és vallási liberalizmus szándékos mellőzésével a politikai liberalizmus elemzésére fordítja figyelmét. Ebben az irányzat jellemét két alapvető vonásra vezeti vissza: reakció és utópia. Először is reakció: a szabadság reakciója az elnyomás ellen. „A történelmi fejlődés új világot sürgetett; a társadalom hajóját el kellett mozdítani a szikláról; amelyen tétlenül megfeneklett; ezt a lépést pedig tényleg a liberalizmus tette meg. Vajon elvei helyesek-e, vajon nem hóbortok-e, ezt a reakció szükségessége nem dönti el. Az majd később fog kiviláglani, mikor az elvek szárba, kalászba, illetőleg bogáncsba nőnek. A liberalizmus hüvelyében fellépett egy szükséges társadalmi fejlődés; a hüvely nem a mag; a magot az értelmes emberek lassan kiszedték: a hüvelyt pedig kis és nagy gyermekek mulattatására átengedték.” A liberalizmus reakció-, de egyszersmind utópia-jellege legvilágosabban a politikai liberalizmus történetén szemlélhető. A francia forradalom előtti állapotokra következő reakció „bár iszonyú, bár véres volt, tényleg egy jobb világba terelte át a népek sorsát. A politikai szabadság és egyenlőség elve igazabb, mint a korona abszolutizmusa; a népeket ez intézmények csillagai alatt számtalan bajoktól lehet megóvni, amelyekben azelőtt sínylődtek, s tényleg e vívmányokat a liberalizmus hozta ajándékkul a népeknek. Nem tagadja azt senki, hogy múlt század végi reakció a népelnyomás ellen s e századon végigvonuló szabadsági törekvések mind a liberalizmushoz fűződnek. Fűződnek, igen: mert szabadságot kerestett az emberiség, s a szabadságkeresésben kifejlődött egy szisztéma, melyet liberalizmusnak hívnak. El volt nyomva a nép; gyámságban lefoglalták minden erejét, elkobozták minden jogát; szabad akart lenni e járomtól; szegény és kipurított volt, minden eréből és izmából csepegett a veríték, s azt mások fogták föl s fogyasztották el; szabadulni akart tehát e piócáktól, e lelketlen uzsorás hatalomtól; s mivel bajainak okát a rendi, kiváltságos osztályú társadalomban látta, szétlalta e társadalomnak falait, intézményeinek eresztékeit szétszedte, s törekvéseinek homlokára ráírta: szabadság. E szabadsági irányzathoz csináltak szisztémát: a teljes, korlátlan szabadság

¹⁷ Ö. M. 21. kötet, 24. o.

¹⁸ Ö. M. 21. kötet, 49–50. o.

¹⁹ Ö. M. 21. kötet, 189. o.

²⁰ Ö. M. 21. kötet, 118. o.

²¹ Ö. M. 21. kötet, 189. o.

²² Ö. M. 10. kötet, 1–12. o.

szisztémáját, a liberalizmust.” Ez azonban mint szisztéma képtelenség, utópia, az eszmének túlhajtása, kivihetetlen, s az ellenkezőjét éri el, mint amit ígér. A liberalizmus utópisztikus voltát először a történelmi fejlődésből mutatja ki a szerző, azután pedig magának az elvnek a helytelenségét bizonyítja. Abból a szabadságból, amelyet a liberalizmus fölfelé Istennel, tekintéllyel jobbra, balra politikai és szociális irányban, lefelé a természettel szemben hirdetett, a gyakorlatban szolgaság lett. Ezen a ponton válik a gondolatmenet abban az időben roppant modernné, nem utolsó sorban azért, mert Marxra támaszkodik. „Az embernek – fejtegeti –, hogy a társadalomban szabad s ne szolga legyen, kétirányú szabadságra van szüksége: politikai és szociális szabadságra.” A politikai szabadság abban áll, hogy mindenki részt vegyen a törvényhozásban és a közigazgatásban. „A szociális szabadság pedig az egyének s tehetségeinek érvényesítésében, erőinek kifejlesztésében, érdekeinek a társadalom érdekeivel való harmóniájában áll. Mindenki érvényesül tehetségeinek megfelelőleg saját boldogulására; ezt az individuális, szabad erő kifejtést szociális szabadságnak hívjuk. Eddig nem létezett társadalom, melynek szociális szabadsága lett volna; az emberek erőiknek megfelelőleg nem érvényesülhettek; az egyik elnyomta a másikat; elfoglalta terét; kiszorította, s munkájának gyümölcsét megette.” E szociális szabadság nélkül a „politikai szabadság csak árnyék s nem valódi szabadság; mert szegény, kiszipolyozott emberek mindig műveletlenek, elmaradottak, s politikai elnyomásra, szolgaságra és kihasználásra is alkalmasak.” A népek szabadságmozgalmainak „súlypontja a szociális szabadság felé gravitált.” A politikai szabadságot úgy ahogy nyélbe ütötték, de a szociális szabadság eszközlésében a liberális elv csütörtököt mondott, s a monopóliumos társadalmat új alakban s vele a szolgaságot még rémesebb kiadásban léptette a világba. A szociális szabadság létesítésében ugyanis egész működése és kihatása a *vagyonszerzés korlátlan szabadságának* kimondására szorítkozott. Ez a liberalizmus kvintesszenciája, de egyszersmind veresége. Mert ezáltal a liberalizmus a monopóliumot, a kiváltságot nem törölte el, hanem a rendi és állapotszerű monopóliumok helyébe a kozmopolitikus, mozgó monopóliumot, a tőke monopóliumát állította. A liberalizmus tehát más alakban azt hozza a világ nyakára, amit el akart törölni; azért utópia!” „Föl akarták szabadítani a munkát, és szolgájává tették a tőkének; föl akarták szabadítani a munkást, és védtelenné tették a hatalmassal szemben; meg akarták oldani a nemzetek békóit, melyek a föld rögéhez kötötték, és kivették lábai alól a gyékényt, a talajt, melyen álljon; ki akarták emelni az ipart a céhek cöpfös korlátaiból, de leszakították a gátakat, melyek a pénz hatalma ellen az individuális tehetséget védték. S így egy minél szabadabb nép helyett egy elszegényedett, erkölcstelen s politikai szabadságát áruba bocsátó atomizált tömeget nyert. A béke és jólét helyébe a legádázabb harc lépett, az apró-cseprő monopolok helyébe a népek velejét szipolyozó, nemzetközi vámpír ült: a tőke monopolja.”

A történelmi vizsgálódás után tér rá a liberalizmus elvi cáfolatára. A Rómában pallérozott elme jellemző módon szabályos szillogizmusba foglalja következtetését: „Az ember társas lény, és nem a megtestesült önzés: a liberalizmus a megtestesült önzés; tehát nem embernek való, hanem utópia.” Azért aztán a liberális társadalomban elzüllik s kivetkőzik emberségéből az ember; állattá lesz kegyetlenségében az egyik, állattá lesz proletárságában a másik (pontosan ezt a társadalmi képletet mutatja be *Az anya* c. regényében Gorkij!); ellenséges hatalmasságokká szakad szét a társadalom.” „Az emberi individualitást mindenesetre kell érvényesíteni, s oly társadalmi rendet kell alkotni, amelyben érvényesülhet; de nem szabad érvényesülnie másoknak rovására, mások szabadságának és individualitásának letiprására. Minél nagyobb szabadság ...! Helyes, ez jó elv; mindnyájan elfogadjuk; de csak úgy, ha minél nagyobb szabadsága lesz mindenkinek, vagyis az egész társadalomnak s nemcsak néhány hatalmas, a többieket eltipró egyéniségnek. Emberi szabadság – társadalmi szabadság; ez a helyes elv; a kíméletlen egyéni szabadság nem szabadság, hanem csúnya, lelketlen önzés.”

Érdeemes volt hosszabban elidőzni ennek a tanulmánynak az ismertetésénél: még ma is szükséges volna, hogy a magyar katolikusok minden szavát magukévá tegyék, és nagyon alkalmas arra, hogy a katolikusok és marxisták párbeszédének katolikus részről kiindulópontja legyen.

Prohászka egész politikai gondolkodása a fönt kifejtett elveknek részletezése, illetve a magyar közélet területén való alkalmazása. Szerinte nálunk még az is komplikálja a helyzetet, hogy nagy számmal vannak olyanok, akik tájékozatlanságból, a gondolkodás restségéből kifolyólag jóhiszeműen, meg olyanok, akik érdekből támogatják az irányzatot. Vannak jóindulatú, magukat liberálisnak nevező s az Egyházzal rokonszenvező urak. De „ha a hitet akarják, mit nevezik magukat liberálisoknak, mikor a liberalizmus a hitetlenségnek szabadsága?”²³ Vannak, akik azzal a nagyképű, de jóhiszemű állítással hozakodnak elő, hogy nálunk a liberalizmus nem lesz veszedelmes „mert mi kitörjük a kígyónak méregfogait”.²⁴ Keresztény ember ezeknek „a jóhiszemű s magukat liberálisnak nevező úri embereknek a jellemzésére csak azt tartsa mindig szem előtt, hogy az ilyen jó szívnek, mely érzelmei szerint jót akar, de a tényállást rosszul ítéli meg, két jókora szamárfüle van.”²⁵ „Mindig találkoznak derűs világnézetű urak, kik a néppárt harcát fölöslegesnek tartják... Vannak, kik barátkozva békülékeny hazafiakkal személyes tekintetéből elfelejtik az elvi ellentéteknek kérlelhetetlenségét, s a kvaterkázás és skizelés közben vallott politikából nem nézik ki a kereszténységet fenyegető veszedelmet.” (1901)²⁶ Az eszmék zűrzavarában az ilyen jóhiszemű emberek nem látják, hogy „más a haladás, a fejlődés, a jogokban való részeltetés, a kasztrendszernek széttörése, az alsó rétegek emelkedése, az igazi demokrácia, s más a liberalizmus.” (1899)²⁷

²³ Ö. M. 21. kötet, 190. o.

²⁴ Ö. M. 21. kötet, 190. o.

²⁵ Ö. M. 21. kötet, 191. o.

²⁶ Ö. M. 21. kötet, 189. o.

²⁷ Ö. M. 21. kötet, 119. o.

4. Erkölcsi élet

A liberális elvnek, a szabadság liberális értelmezésének, a vagyonszerzés korlátlan szabadságának romboló hatását Prohászka a magyar élet egész színpéjében kimutatja. Bátran állíthatjuk, hogy még egy ilyen átfogó, a fejszét a fák gyökerére irányzó, elvszerű társadalomkritika nincs az akkori Magyarországon. Először az erkölcsi élet lezülléséről tett megfigyeléseit összegezzük.

„A szabadság az erkölcsi rendnek s a népek haladásának föltétele. Szabadság nélkül nincs öntudatos ember, öntudatos emberiség, nincs emberi méltóság, emberi boldogulás. Ez iránt mindnyájan megegyezünk; a kérdés csak a szabadságnak kisebb vagy nagyobb mértéke körül forog. Mert ha az a mérték a szabadságot az igazságtól elválasztja, akkor az a szabadság átok és nem áldás; ha az a mérték a szabadságot szabadossággá, vak, örületes mozgalommá dagasztja, akkor az a szabadság a rombolásnak s nem az alkotásnak az eszköze; ha az a mérték a szabadságot az erkölcsi törvény s a tekintély kicsinyítésévé, minden fönnállónak megvetésévé, a fejlődés egymásutánjának erőszakos letörésévé növeli, akkor ez a szabadság erkölcstelenség, anarchia és az állatias szenvedélyeknek és ösztönöknek fékenerezése.” (1898)²⁸ „Annyi bizonyos, hogy rossz intézménynél rosszabb az erkölcstelen, jellemtelen ember; mert derék emberek kezében a hiányos intézmények sem ártanak sokat; semmiháziak pedig a legjobb intézményeket is kiforgatják. Amilyen széles az élet, olyan általános ez igazságnak a beigazulása, akármely terére tekintsünk az emberi tevékenységnek. Itt van pl. a szociális kérdés: ezt ugyan meg nem oldjuk, ha az embert szociálissá, erényessé nem tesszük; itt a politikának átgázolhatatlan útvesztői: ezekből ki nem bontakozunk, ha az emberrel a közérdeket saját részleges érdekei fölött és azok ellen meg nem szeretettjük; amott látjuk, hogy a közigazgatás a vesztegetésnek s paragrafus-elcsavarásnak alkotmányos játékvá lesz, ha meg nem győződünk arról, hogy egészséges közmorál nem lehetséges tiszta erkölcsi magánélet nélkül; végül szomorúan tapasztaljuk, hogy a tudományos műveltség is a huncutságnak és alávalóságnak raffinériájává válik, ha nem nevel erőteljes, tiszta életű fiatalságot.” (1899)²⁹

„A gazdasági élet-halálharc az egész magyar társadalmat, de különösen a gyámoltalan munkásvilágot nem találta erős erkölcsi fegyverzetben, s a harc heve s az élet emésztő gondja elpusztította még azt is, amit erkölcsi tartalomból s önmérsékletből atyáitól örökölt... Ez erkölcsi züllésben nagy bűnös maga a gazdasági élet. A kietlen s örömtelen munka, melyet nem édesít hit és erkölcs, melyet nem nemesít nagy gondolat, borzasztó járom, s akit abba belefog a kényszerűség, azt könnyen állattá fokozza le... Barbárságban élnek; csoda-e, hogy barbárok lesznek? Klasszikus római pompa és fényűzés veszi őket körül, klasszikus szív keménységgel és göggel párosulva; csoda-e, hogy alattomosak, ravaszok, szemtelenek lesznek ideig-óraig, s kegyetlenek s erőszakosak elkeseredésük vagy reménységük órájában? Továbbá az erkölcsi züllésben nagy bűnös a vezető társadalom az egész vonalon; a parlament a maga obstrukcióival és féktelenkedéseivel; a kormány a maga önkényével, pazarlásával, korteskedésével, igazságtalanságával... Tisztelheti-e a modem nemzedék a tekintélyt, a kormányt, a parlamentet, a hatóságot? A parlament a tekintély megvetésének az iskolája... Látszat ez mind, látszata a szabadságnak, a népönkormányzatnak, látszata a felelősségnek és

²⁸ Ö. M. 21. kötet, 43. o.

²⁹ Ö. M. 21. kötet, 131. o.

önintézkedésnek; voltaképpen pedig elnyomás és szolgaság.” (1904)³⁰ „Ahol erkölcs nincs, ott a szabadság lehetetlenség.” (1893)³¹

³⁰ Ö. M. 21. kötet, 280–281. o.

³¹ Ö. M. 21. kötet, 41. o.

5. Gazdasági élet

Az erkölcstelen, gátlástalan liberalizmus megnyilatkozik a gazdasági élet területén is: mohóságával, egyoldalúan csak a hasznot szem előtt tartó magatartásával széles rétegeket dönt nyomorba, és embertelen üzeme meg romboló példája maga is sorvasztja a nemzet erkölcsi erőit – hirdeti Prohászka. A „liberális lelkiismeretlen gazdálkodás ... a kis egzisztenciákat kiszolgáltatja a nagyobb, hatalmasabb gazdasági erők abszorbeálásának.” (1900)³² „A liberális kereskedelmi szabadságnak igazi neve csalás, a liberális iparszabadságnak igazi neve rablás és zsarolás.” (1901)³³ Szemléletes példán magyarázza a szerző a közgazdasághoz oly keveset értő olvasóinak, hogy a pénzgazdaság (= kapitalista gazdálkodás), amelyben „a pénzcsinálás, a pénz-bezsebelés, a pénzjövedelem el van szakítva, külön van választva a reális áruk bőségétől s a népjóléttól... téves rendszer s tarthatatlan állapot.”³⁴ Tegyük föl, hogy bő a termés. Az egyszerű ember örül: nem lesz drága a kenyér, és boldogul a szegény ember. De „a nemzetgazdaság nem azt mondja, hogy legyen minél több gabona, hanem azt, hogy a termelőknek legyen minél *több hasznuk*. Ők azért termelnek, nem hogy minden ember könnyen és olcsón jól lakják, hanem azért, hogy minél több nyereségük legyen. A termelés bősége pedig nem egyértelmű a nyereség nagyságával. Van egy bizonyos határ a termelésben s a piac elárasztásában, melyen túl, jóllehet a népnek, a lakosságnak szükségletei még nincsenek födözve, az árak annyira fognak esni, hogy a termelők nemcsak nagy, de semmiféle nyereséget nem húznak... No ez ugyancsak rémséges s ugyanakkor nevetséges anomália: minél több az Isten áldásából, annál kevesebb jut a pénzáldásból, a haszonból. Látni való ez ellentétnek egyszerű szemléletéből, hogy gazdaságunk alap-elvei rosszak... a baj nyitja az, hogy más a reális érték, például a gabona, a kukorica, a bor, s más a pénz! De a termelést nem a reális érték, nem az emberi élet regulázza, hanem ezektől szuverén függetlenségben egy más hatalom: a pénz!” (1898)³⁵ Ugyan hányan voltak akkor Magyarországon, akik a kapitalista gazdálkodás embertelenségével így tisztában voltak, és egy ilyen gondolatmenetet – nem saját hasznuk érdekében, hanem a nép jóléte szempontjából – végiggondoltak? Nemzeti, erkölcsi érdek és a haszonra néző gazdálkodás ellentétét a szerző ismételten kimutatja az alkoholizmus, a gyilkos pálinkafogyasztás területén. „Számptalan millió folyik a kincstár fiókjába; azt mind a pálinka görgeti. A regále óriás jövedelmi forrása mind a hordók csapjain keresztül csörgedez, s a pénzügyminiszter kétségbeesnek s csődöt mondana, ha a nép szívében a pálinka szeretete helyett a vízárt való lelkesülés győzne... Bámulatatos dolog, az állam kultúrállam akar lenni s a nemzeti hanyatlásnak egyik legmérgezőbb tényezőjét, az alkoholt fogadja el haladásának s erő kifejtésének forrásául. Úgy alakultak a dolgok, hogy a kultúrállamnak egyik főbenjáró érdeke, hogy népei minél többet igyanak, tehát minél előbb s minél alaposabban tönkremenjenek. Érdeke a minél nagyobb fogyasztási adó s italmérési jövedék, azt pedig másképp előteremteni nem lehet, csak úgy, ha a pálinka minél nagyobb csapokból csörgedezik.” Ebből látszik, „hogy állam és haza, kormány és nép két tényleg különálló kategória” (1901)³⁶ „Ha nem szabad az erdőket levágni; ha tilos a rablógazdálkodás a mezőn: vajjon észszerű-e s nem bűn-e a rablógazdálkodás az emberéletben?” (1899)³⁷

³² Ö. M. 21. kötet, 156. o.

³³ Ö. M. 21. kötet, 193. o.

³⁴ Ö. M. 21. kötet, 64. o.

³⁵ Ö. M. 21. kötet, 63. o.

³⁶ Ö. M. 21. kötet, 178–179. o.

³⁷ Ö. M. 21. kötet, 138. o.

6. A magyar közélet

Ugyanez a sunyi kétszínűség jelentkezik a magyar közélet egész területén. „Függőség egész a szolgáltságig és szolgáltság a kutyaságig: ezek jellemzik a politikai életet”³⁸ – a „szabadság” korszakában. (1896) Magyarország egén egy sötét csillag kóvályog, „mely politikai korrupcióba, erkölcstelen erőszakba, szőszegő fufangba fojtotta el a magyar közélet tisztességének sugarait.”³⁹ Ennek a csillagzatnak Tisza-rendszer, Tisza-klikk a neve. Az ország erkölcsi hanyatlása Tisza Kálmán nevéhez fűződik, és Bánffy Dezső br. „a legmarkánsabb képviselője e vészthozó, erőszakon, csaláson, hazugságon épülő rendszernek.”⁴⁰ Parlamenti támogatói „azok a pénzen választott semmiségek, kiket a korrupció ... összekeresgélt a tehetséghiány tarlóiról.”⁴¹ Ez a számtani többség a kormánypárti klikk szemében „jog, erkölcs, országos jólét fölött áll”.⁴² (1899) Ez „a többség a számban s nem a közérzületben bírja erejét, azért nem is bír erkölcsi súllyal, hanem az erőszak s az önkény lidércnyomásával”. „Pedig semmi sem ellenkezik a parlamenttel annyira, mint az erőszak.”⁴³ „Nincs nagyobb ellentmondás, mint egy erkölcsi intézményt, milyen a parlament is, megfosztani erkölcsi és politikai tartalmától, s azt akarni, hogy éljen és dolgozzék. Csak az él, aminek lelke van; s az erkölcsi s politikai intézmények lelke a közszabadság s a hazafias szellem; a mi parlamentünkben ez kiveszett.” (1898)⁴⁴ Az ilyen parlamentben lehetséges az, hogy egy képviselő átmegy az ellenzékbe a kormánypártba, de választókerületének képviselőségéről nem mond le. Ezek a szemfényvesztő komédiások „pacsiznak a választásoknál a legutolsó rézorrú kortessel, de azután, mikor megválasztották, övék az ország, a dicsőség s az uralom, ők az urak, rá sem hederítenek a választókra”. (1896)⁴⁵ Lángoló erkölcsi felháborodással ír Prohászka konkrét esetek kapcsán az elharapódzó sikkasztásokról megbélyegezve mindig egyszersmind a rendszert, valamint az uralkodó klikknek a gazságok leplezésére, palástolására, eltussolására tett erőfeszítéseit. „A liberális társadalom a lopás, csalás, zsarolás, jogfosztás, népnýúzás és vicinális vasutak korszakát hozta ránk... Elve ez: lopj, de konvencionális formák alatt; lopj vicinálisan; azt megteheted mint miniszter, nagyiparos, főispán.”⁴⁶ „A liberalizmusban a becsületesség kiesik, s marad a becsület.”⁴⁷ „Ó, ti tisztességes emberek; csupa fizetett becsületes ember! Liberalizmusért lelkesülnek, hogy az erkölcsöt taposhassák; a hatalomnak szolgálatában mindent, ami szent, nevetnek, hogy a tízparancsolatot azután következetesen szegre akaszthassák.”⁴⁸ „A talpig becsületes, fölvilágosodott, becsületért mindig megverekedni kész hazafiak, a liberális eszmék hősei, a nemzetállam intéző emberei...nyúzzák a szegény népet, lopják a pénzét, csalják a világot!” (1896)⁴⁹

Politikai jellegű írások ezek; és ezért nemcsak a keresztény ember erkölcsi öntudata szólal meg bennük, hanem politikai, jogi intézkedéseket is sürgetnek. Az alkoholizmus ellen

³⁸ Ö. M. 21. kötet, 19. o.

³⁹ Ö. M. 21. kötet, 106. o.

⁴⁰ Ö. M. 21. kötet, 107. o.

⁴¹ Ö. M. 21. kötet, 107–108. o.

⁴² Ö. M. 21. kötet, 106. o.

⁴³ Ö. M. 21. kötet, 96. o.

⁴⁴ Ö. M. 21. kötet, 97. o.

⁴⁵ Ö. M. 21. kötet, 21. o.

⁴⁶ Ö. M. 21. kötet, 2. o.

⁴⁷ Ö. M. 21. kötet, 4. o.

⁴⁸ Ö. M. 21. kötet, 2. o.

⁴⁹ Ö. M. 21. kötet, 1. o.

nemcsak társadalmi jellegű összefogást, keresztény „mértékletességi” mozgalmat kíván Prohászka, hanem a vonatkozó törvények erélyes végrehajtását is. (1899)⁵⁰ A kormányzat fönt vázolt túlkapásai és romlottsága ellen nemcsak felháborodás villámaint szórja, hanem nagyon is világosan látja az ellenzék szerepének fontosságát is. (1901)⁵¹, és már 1898-ban erélyesen kiáll a titkos választójog mellett, amin a mindig a szegény és elnyomott nép érdekeiért hadakozó Prohászka részéről nem is csodálkozhatunk. „Ugyan hogy néznének ki nálunk a mostani kormánypárt padjai, ha direkt, általános, titkos szavazás döntene a mandátumok fölött; ha minden 25 éves állampolgár, ki polgári jogokat élvez, szavazna zsandár és szolgabíró s választási elnök-basák asszisztenciája nélkül; ha titkon és ellenőrzés nélkül folya a választás, ugyan hány képviselő nem ülne azon az országos kakasülön, melyről most ásítozik, s hébe-hóba a javasabb része kukorékol?... Nálunk a választás e módja ellen azt hozták föl, hogy a nép műveletlen, s nem érti föl az állami érdekeket... Csakhogy nem a nép érettségével vagy éretlenségével szoktak törődni a hatalmon levők, hanem inkább a nép elszolgaiasításával és összegyúrhatásával az ő céljaik és érdekeik szerint... Nagyon kedélyes és kellemkedő az a meggyőződés, hogy a haza csak akkor van biztonságban, ha jogból, szabadságból minél kevesebbet bír a nép, s minél többet a kormány. Ezt manapság liberalizmusnak hívják.”⁵² Figyelemre méltó, hogy Prohászka egy másik cikke, amely szintén a választói jog (és az adórendszer) reformjáról szól, így fejeződik be: „A regeneráció vihar nélkül nem esik meg az ember lelki életében; mennyivel kevésbbé lehetséges azon átesnünk viharos processus nélkül a nemzetek életében! De az nem baj, mert minél nagyobb lesz a vihar, annál gyökeresebben tisztít s végleg is csak azt söpri el, ami rothadt és korhadt.” (1899)⁵³ Prohászka reálisan számol egy forradalom lehetőségével, és bizalommal néz rá. (Kb. ugyanez az álláspontja Babits Mihálynak 1912-ben: Május 23. Rákospalotán.)

A központi államszervezet betegségei a közigazgatásban is jelentkeznek annál is inkább, mert ez a kor fejlesztette ki – mint utólag a történetírás is megállapítja – a mindenre kiterjedő zsidbasztó állami gyámkodás és központosítás rendszerét. „Ma már nincs munkakör, melynek érdekszálai nem kereszteződnenek a kormány előszobájában. Hatósági felügyelet alatt állunk az élet összes viszonyaiban a szabad társadalmi mozgásnak teljes híjával. Minden az államé... ‘Állam’, ez az egyetlen imponáló név; a modern népek szemeit kápráztató istenség! A hegeli filozófia magvalósult: az állam az isten.” (1900)⁵⁴

A kiegyezési Magyarországnak állandóan napirenden tartott, de soha meg nem valósított programja volt a közigazgatás reformja. Prohászka, aki a népnomorításnak fő eszközét éppen a rossz közigazgatásban látja, szintén hiába sürgeti: „A mi népünk elhagyatottságának egyik főoka a rossz közigazgatás; nem a személyeket, hanem a rendszert értjük... Ami kiváltképen szemébe ötlük az európai embernek a magyar faluknak Ázsiájában, az az a körülmény, hogy a közigazgatás nem gyógyítja a népnek sérelmeit, hogy kiszolgáltatja az önkénynek az ütött-kopott parasztot, hogy a rendtelenségnek, a végre nem hajtott s nem rendezett ügyeknek bozótjába kergetett népet nem segíti, hogy fölszóalásait sutba dobhatja, hogy hivatalok, pénzüintézetek keresztüljárhatnak a paraszton, hogy bélyegcsonkítások s hamis adók kivetésében, elmarasztalásokban nem talál a nép kellő védelmet, hogy bizonyos közügyek elintézésében, melyekhez joga van, süket fülekre talál, lóthat-fúthat Ponciustól-Pilátusig, föllebbezhet, fölfolyamodhatik, kérvényezhet, s végre is tehetetlenségének s hiábavaló erőlködésének belátása után a nyögés s csendes fohászokódás keserűségébe merül.

⁵⁰ Ö. M. 21. kötet, 138. o.

⁵¹ Ö. M. 21. kötet, 184. o.

⁵² Ö. M. 21. kötet, 69–71. o.

⁵³ Ö. M. 21. kötet, 106. o.

⁵⁴ Ö. M. 21. kötet, 151. o.

Ily állapotoknak eltűréséhez lent egy műveletlen, elrongyolt, elfásult nép, fönt pedig a közigazgatási rendszer teljes bankrotja s a közigazgatást kezelő szervezetekbe száradt, hagyományos úri szellem kell, melynek nincs szíve a paraszt iránt. Közigazgatásunknak nem volt szíve a nép iránt épen úgy, mint ahogy törvényhozásunknak sem volt szíve, nemcsak régen, mikor a nemes ember még külön fajzatnak tartotta magát, hanem még a XIX. századnak népfőlszabadtó tavaszában sem; akkor is minden, ami ide bevág, frázis és tetthiány és porhintés volt [kiemelés a szerzőtől]. A magyar törvényhozás a falu népével nem törődött; ahelyett a börzét s a 'kereskedelmet' hízlalta. Hogyne, hisz ha a börze nem is volt csont az ő csontjából, azért a kiszarolt népnek megroppant s szétszedett csontjaiból neki is jutott egy kis velő." (1902)⁵⁵

Hogy Prohászka az egyháziaknak vallásos meggyőződésükért való becsukatását, bírságolását és a vallásos nevelés, tehát valóságos emberi igény elleni harcot is jogtiprásnak tekinti és sűrűn szóvá teszi, azt itt nem kívánjuk részletezni.⁵⁶

Annál inkább azt a határozottságot, amellyel – ugyan hányan osztották mértékadó körökben ezt az álláspontját? – szembeszáll a magyar nagyhatalmi ábrándokkal és illúziókkal. Ez akkor legalábbis hazafiatatlanságnak számított, ám Prohászkanál a következetes népi gondolkodásmód logikus folyománya. Azt mondják: „Magyarországnak kell valamiféle kombinációban nagyhatalomnak lenni: ez fajunk képességeinek kifejtésére, aspirációinak kielégítésére, történelmi hivatásának betöltésére szükséges... Igen; politika, történelmi hivatás, aspirációk kielégítése, faji képességek kifejlesztése, s ami még van ilyesmi, elismerem: szépen csengő érc és pengő cimbalom; de ilyesmi mindig csak a hatalom, a 'beati possidentes' szózata. Tudják, mi Magyarország történelmi hivatása? Népeinek tűrhető sorsa, vagy mondjuk, boldogítása! [kiemelés a szerzőtől] Nagyhatalmi állás, befolyás s a többi, ez lehet sokszor a nagyurak kedvtelése, de a kisemberek abból nem éreznek egyebet, mint sarcot és terhet. Ők zsákolnak, ők verejtékeznek, ők laknak rongyos falukban, ők unatkoznak, s gubbasztanak kietlen, elnyomorított életük lapályán; muzsikok és helóták, mialatt fejük fölött néhányan nagyhatalmi préférence-okat játszanak. Nem politikai súly, sőt nem is politikai jogok élvezése a népeknek történelmi hivatása, hanem a szociális emberhez méltó lét.” (1898)⁵⁷ A nagyhatalmi ábrándokkal egy töről fakadt, illetve belőlük folyt a militarizmus – Európa-szerte. Prohászka a főnti érveléssel utasítja el ezt is: „Keresztény és nemkeresztény szocialista előtt egyaránt világos ..., hogy a militarizmus s a fényűző államháztartás, melyet a nyugati államokat utánozva nyakunkba vettünk, hóbort, átok és bűn; hóbort a gondolkozó előtt, átok az adózó népen s bűn a nemzeti fejlődés ellen. Ezt a hóbortot semminemű nagyhatalmi érdek nem törvényesíti; ezt az átkot és bűnt semmiféle hiúság és nagyzás nem menti. „Nyugaton a fejlett nagyipar szolgáltatja a modern államháztartás és a militarizmus szükségleteit, nálunk azonban a földművelésből, a parasztságból és a kisszerű iparból kell kisajtolni. A számtalan milliókat ott a nagyipar, itt a nyomorúság fizette és fizeti. Ezáltal megy tönkre a nép, s ugyancsak ez korlátozza az ipari haladást; azért mondtam a nagyzást átoknak a népre s bűnnek a nemzeti fejlődés ellen.” Érdekes módon ez a cikk így fejeződik be: „A militarizmus túltengése ellen indított harc lett volna igazán néppárti és keresztény politika.” (1903)⁵⁸ Ez is sejteti már, hogy Prohászka programja és eszmevilága a Néppárthoz való minden hűsége ellenére messzire túlmutat annak tényleges politikai magatartásán.

A magyar politikai életnek ezt a szemléjét fejezzük be magának Prohászkanak összefoglaló jellegű megállapításával: „Immár a vak előtt is nyilvánvaló, hogy a hatalom a

⁵⁵ Ö. M. 21. kötet, 246–247. o.

⁵⁶ Vö. Ö. M. 21. kötet, 9., 11. sk., 65. sk. o.

⁵⁷ Ö. M. 21. kötet, 94. o.

⁵⁸ Ö. M. 21. kötet, 269. o.

nemzet életében külön intézmény, hogy a kormány külön érdek, mely nem a nemzet miatt, nem a nép miatt funkcionál; hanem a maga privát passziói, azaz, hogy privát érdekei után jár... A politikai élet ezidőszerint nálunk csak e kérdés körül forog, hogy kié legyen a hatalom... A jogállam minden, a haza semmi; a kormány minden, s a nép semmi.” (1899)⁵⁹

⁵⁹ Ö. M. 21. kötet, 109. o.

7. A magyar társadalom

Hogy a nép semmi, azt a cikkekben kibontakozó társadalomrajz is bizonyítja.

Széchenyi István hangját véljük kihallani Prohászka organikus társadalom szemléletéből: „A társadalom is szervezet; egy szervezetben egy léleknek kell lennie, mely akkor van meg, ha a társadalom tagjai egynek érzik magukat az elvek, a nézetek, a törekvések harmóniájában.” (1899)⁶⁰ És ugyancsak a „nemzeti erény” és a „magyar hibák” politikusának realista látását a föntiek folytatásából: „A magyar társadalom úgy össze-vissza van tördelve, mint száraz időben a megcserepedett agyag... Osztályok, rangok, hivatalok, állások, családok, körök csupa ily megcserepedett dirib-darabok... a kutya és a macska kölcsönös bizalmasságával [valószínűleg inkább „bizalmatlanságával”] gyanakodva, idegenkedve kerülgetik egymást. Összetartás kevés van köztünk, – régi széthúzás lévén örökségünk. Hiúság, önteltség, úrhatnáság űz csúfot belőlünk.”⁶¹ Különösen súlyosan jelentkezik ez úr és paraszt viszonyában; a rendiség szelleme még teljes virágzásban van, nem ugyan a paragrafusokban, hanem a társadalmi osztályok érzésében. „A régi határvonal az úr és paraszt közt még ma is meg van húzva, mégpedig nem arra nézve, hogy az egyik kabátban, a másik lajbliban vagy szűrben jár, hanem arra nézve, hogy az úr a parasztot nem nézi egész embernek, annál kevésbé testvérnek, hanem régi, alkotmányias fölfogásban félmarhának... Ha valakinek az Isten erdővédi méltóságig vagy pláne zsandárságig fölvitte a dolgát, tud-e az más hangon beszélni a népről, mint kutya paraszt, rongy paraszt?... Megvetés és utálat a nép iránt – ez jellemzi az érzést; kegyetlenség, szívtelenség adja a tempót, önkény, erőszak, basáskodás sugalmazza a közigazgatást. Finnyás, kényes, duzzogó úrhatnáság áll a koplaló, szegény, elnyűtt paraszttal szemben!... Az úr és paraszt közti nagy úr az ázsiai kényúr- s rabszolgá államokra emlékeztet; alacsony műveltségi fokra s a nemzetállam fogalmának teljes hiányára vall.” (1899)⁶² „A rendi szellem hideg szele járja át az egyházat is.” (1900)⁶³ Mindezzel szemben Prohászka demokratikus irányzatot, gondolkodásmódot követel. (1903)⁶⁴

A társadalom rétegei közül a szerző ismételten szól a jobb módúakról, az értelmiségről és a polgárságról, legtöbbit azonban a szegény nép állapota, helyzete foglalkoztatja. A katolikus papság és főpapság fájdalmas elvtelenségére, kényelemszeretetére ismételten kitér, az arisztokráciával azonban nem foglalkozik. Úgy látszik ezt a réteget – a politikában szerepet vivő tagjaitól eltekintve – nem ismeri.

Jól látja, hogy számottevő független polgárság a rendi társadalom idejében nem volt, és az ő idejében sem tudott kifejlődni. Mi van hát helyette? Intelligencia. Erről pedig nagyon lesújtó véleménye van: „Az intelligenciának legnagyobb része anyagilag s társadalmilag függő helyzetben van, s nem a szabadsági eszmék szolgálatában, hanem a kormányhatalom csatlósságában áll. Az intelligenciának ez a része átlag hivatalnok s a modern állam bürokráciáját képezi... A hivatalnok-intelligencia az államot helyezi mindenütt a társadalom fölé. Előtte a társadalom mint valami önálló, független elem ismeretlen, s az állami tekinteteket, vagyis a kormánynak, az uralkodó pártnak érdekeit tartja szem előtt... Azért kellett a kommunisták- és szocialistáknak a világ színpadára kilépniök, hogy a bürokrácia eszméljen s öntudatára ébredjen annak a valóságnak, hogy vannak még körülbelül társadalmi

⁶⁰ Ö. M. 21. kötet, 127. o.

⁶¹ Ö. M. 21. kötet, 127. o.

⁶² Ö. M. 21. kötet, 129–130 o.

⁶³ Ö. M. 21. kötet, 150. o.

⁶⁴ Ö. M. 21. kötet, 272. o.

hatalmak is a világon.” (1898)⁶⁵ Ez a réteg „lethargiába, közönybe merülve ... nem reagál semminemű elnyomásra ... , letérdel a hatalom előtt, mert éhes, s az üldözés parazsán járni nem akar senkinek kedvéért, mert az kellemetlen dolog.” (1898)⁶⁶ „Nagy unalom fogja el a művelt intelligencia szellemét.” (1900)⁶⁷ „A komoly szellemi munka hiánya”⁶⁸ jellemzi. Ennek a szellemi tétlenségnek jellegzetes képviselője a magyar dzsentri, a nemzet szerepvivő osztálya, „mely kitartó, szívós munkáért sohasem lelkesült, de élvezni, mulatni annál jobban tudott, s mely az idők munka-társadalmában csak bomlásával, ritkuló tehetségeivel, tömeges pusztulásával s a hatalom eszközeinek kíméletlen és erkölcstelen kihasználásával tüntet.”⁶⁹ Tökéletes diagnózis! De nem kevésbé találó a másik sem: „Aki szintén igen keveset dolgozott egy életrevaló nemzetnek s az igazi demokráciának megteremtésében, az a papság... Az egyház sincs öntudatában a munka kötelességének, s ez az érzet egyre vész, minél magasabbra hágunk méltóságainak lépcsőjén... Annyi bizonyos, hogy munka nélkül társadalom, kivált munka-társadalmak korában meg nem él.” (1899)⁷⁰

De mint említettem, nem ezek a rétegek, hanem a szegény és kiuzsorázott nép Prohászka legfőbb gondja. Szívét és harcos tollát az evangéliumból táplálkozó keresztény szeretet és az idők jeleinek világos felismerése fordítja feléjük. Mint egykor Széchenyi, ő sem politikai elméleteknek és agyrémeknek a hazai földre való átplántálásáért küzd, hanem a magyar valóságból indul ki, és keresztény lelkiismeretének parancsára követeli az orvoslást. A magyar vezető réteg vakságával vagy nemtörődömségével ellentétben keserű szívvel mutat rá a magyar nép (anyagi és erkölcsi) nyomorúságára; a keresztény erkölcs nevében áll ki a szociális átalakulás mellett, és ugyanez az erkölcs sugallja kritikáját a szocialista mozgalomnak nem a céljai, hanem a módszerei iránt. Ha szabatosan akarjuk magunkat kifejezni, nem a keresztényszocializmus mint politikai képlet az ő célja, hanem a szociális kérdésnek keresztény módra való megoldása. Akkor ez még elképzelhető volt, és ő bízott benne, hogy a népet, a társadalmat, a magyar kereszténységet sikerül ebben az irányban megszervezni. A Néppártban ennek egyik eszközét látta; a magyar politika uraitól nem sokat várt, mondhatni semmit.

Prohászka tárgyalt művei újságcikkek, konkrét esetekhez kapcsolódó állásfoglalások, nem pedig tudományos rendszerezés, elvi alapon felépített szociográfia. Innen van, hogy bár sokszor egészen világosan különböztet munkásság és parasztság között, máskor csak egyszerűen a népről szól. Az is szembeötlő, hogy amikor *anyagi* természetű szegénységről beszél, a falusi népre gondol; ezt részint az ipari munkásságnak viszonylag kisebb száma vagy még inkább valószínűleg az magyarítja, hogy ennek a rétegnek kapitalista kizsákmányoltságát kevésbé ismeri – legalábbis személyes tapasztalatból. Tudjuk, hogy Ady még egy évtizeddel később is kezdetben csak a „koldus, rossz álmú zsellér” nyomorúságát siratja. Az erkölcsi színvonal és a kulturális szint megítélésében azonban eléggé differenciáltan szól a két osztályról, amint majd az alábbiakban kitűnik.

A nép „szegény, rémítően szegény. Korpás lisztből sült kenyéren, málén él; kolompér, zab, korpacibere, itt-ott sós vízbe főtt tészta képezi ételét, s ezt is a zsidó boltosnál drágán fizetett hitelen élvezi. Szalonnát, zsírt, székhúst szemével sem lát, nemhogy egyék; viskója füstös, pitvara, konyhája hideg, szobája üres.” (1898)⁷¹ [Úgy látszik, a Felvidék lakosságára

⁶⁵ Ö. M. 21. kötet, 30–31. o.

⁶⁶ Ö. M. 21. kötet, 42. o.

⁶⁷ Ö. M. 21. kötet, 145. o.

⁶⁸ Ö. M. 21. kötet, 132. o.

⁶⁹ Ö. M. 21. kötet, 132. o.

⁷⁰ Ö. M. 21. kötet, 132–133. o.

⁷¹ Ö. M. 21. kötet, 42. o.

gondol itt elsősorban.] „Falvaink rongyosak és szegények.” (1898)⁷² „Ha a falvaknak is van fiziognómiájuk, Magyarország faluinak arcúlatáról a rendetlenségnek, a föloszlásnak, a bomlásnak, a züllésnek, az éhségnek foltjai rínak le... Milyenek azok a faluk a ruthéneknek, a székelyeknek, a fölvidéki tótoknak szomorú földjén, s milyenek azok a magyar faluk is, hol ... az együgyű s fejletlen nép támasz és segély nélkül vívódik és vergődik! (1902)⁷³ A hivatalnokok cifra nyomorúsága, a kisiparosok szegénysége sem titok előtte. (1898)⁷⁴ Mint később a történetírás, ő már ekkor megállapítja, hogy a Függetlenségi Párt, amely pedig az Alföld magyar népéből szerzi szavazatait, semmit sem tett és tesz ennek a népnek az érdekében. „Ugyan mit tett ez a párt a magyar földműves nép végromlásának megakadályozására? Kezükben van az Alföld nagy része, s mégis úgy van, hogy a termelőosztály, a nemzeti munka védelmére ... semmit sem tettek. Szinte nevetséges, hogy ilyen megfiskálisodott frázis-hősökben érzéket keressünk a küszködő nép iránt. Tettek-e mindnyájan összevéve annyit, mint amennyi egy szűk gazdakör akciójába befoglalható?” (1901)⁷⁵ Hogy az ilyen politika „a nemzet-testből kimos egész vidékszámra lakosságot, munkáskart s hoz helyette handlét” (1901)⁷⁶, hogy képtelenek vagyunk a kivándorlás okainak megszüntetésére, „a tehetetlenségnek s gyámoltalanságnak bizonyossága, szégyen és gyalázat.” (1903)⁷⁷

Nincs mit csodálni azon, hogy a kultúrában elmaradott és a nyomorúsággal viaskodó nép nyers és durva. „A paraszt az úri gög behatása alatt kétszínű, ravasz, álnok, bizalmatlan teherhordóvá fejlődik, kiből a kegyetlen szegénység s a vigasztalan sors, mely a boldogulás reményét is elveszi tőle, minden eszmét kiöl... De ... az elmaradt népet se okozza [okolja] senki, hogy ravasz és álnok.”⁷⁸ „A társadalom vezető osztályai pedig nem ébrednek annak öntudatára, hogy nekik a népet emelniök, gyámolítaniok kellene”, a nép erkölcsi elaljasodásának útját nem szegjük. (1899)⁷⁹

Körülbelül ugyanez Prohászka felfogása a „nép” másik osztályáról, a munkásságról. Ez az a pont, ahol a magyar papság egy szociális gondolkodású képviselője találkozik a szocialista munkásmozgalommal. Az eddigiekhez híven ebben a vonatkozásban is pontosan körvonalazzuk, és idézetekkel bizonyítjuk álláspontját.

Mint már említettük, a munkásosztály anyagi helyzetéről nem szól oly konkrétan, mint a parasztságéről. Erről csak efféle általánosságokat olvashatunk: „A munkásosztálynak sok panasza van; a munkásosztály művelődik, az élet javaiból bőségesebb részt kér... A bajok gyökeres orvoslására, a munkásosztály jogos igényeinek kielégítésére van szükség, s az óriási közgazdasági átalakulásban az anyagi javakat aránylagosabban és méltányosabban kell felosztani.” (1898)⁸⁰ De részletesebben foglalkozik azzal, hogy a parasztsághoz hasonlóan „a gazdasági hiányokon és szükségleteken kívül nagy erkölcsi bajok is vannak”⁸¹ a munkásság körében. „Nagy rétegek gazdaságilag nyomorognak, de ... e széles rétegekben az erkölcsi alapok is gyöngék, s nem tartják ki a nagy kísértéseknek [a konkrét esetben az öncélú, járványszerű, az egész társadalmi és gazdasági életre káros sztrájkokról van szó] erőpróbáit. A gazdasági élet-halálharc az egész magyar társadalmat, de különösen a gyámoltalan

⁷² Ö. M. 21. kötet, 86. o.

⁷³ Ö. M. 21. kötet, 246. o.

⁷⁴ Ö. M. 21. kötet, 86. o.

⁷⁵ Ö. M. 21. kötet, 209–210. o.

⁷⁶ Ö. M. 21. kötet, 205. o.

⁷⁷ Ö. M. 21. kötet, 256. o.

⁷⁸ Ö. M. 21. kötet, 130. o.

⁷⁹ Ö. M. 21. kötet, 130. o.

⁸⁰ Ö. M. 21. kötet, 55. o.

⁸¹ Ö. M. 21. kötet, 280. o.

munkásvilágot nem találta erős erkölcsi fegyverzetben, s a harc heve s az élet emésztő gondja elpusztította még azt is, amit erkölcsi tartalomból s önmérsékletből atyáitól örökölt.” (1904)⁸² De mindezért csak csekély mértékben felelős maga ez a réteg: „meglehet, hogy mi is, kiknek nem volt szívünk s praktikus segítő kezünk nyomoraik iránt, magunkra vethetünk e szellemtelen, sivár nemzedék nagygyánevelése ügyében.” (1904)⁸³ „A népnek egy része – írja egy más helyen – szocialista – pedig dunsztja sincs a szocializmusról; elkeseredett, hazafiatlan csöcselék; mert mióta a haza lett isten, s az igaz Istent a törvény nem ismeri, mióta az urak a vallást a köznép butaságának megfelelő, de magukhoz s méltóságukhoz nem illő intézménynek tartják: azóta a nép is bizalmatlan lesz minden tekintély iránt, s nem tudja tisztelni azt, amit mások oly hetykén megvetnek, s nem tud megnyugvást találni sem megtépett vallási öntudatában, sem a méregdrága politikai szabadságokban, melyeket kijátszani Magyarországon az alkotmányos élet egyik sportja.” (1898)⁸⁴ „Ha nem segít a törvény – kiált föl bosszúságában az elkínzott ember – hát segítsen az ököl.” (1898)⁸⁵

A keresztény felebaráti szeretet diktálta szociális érzés egyfelől, a keresztény erkölcs tisztelete másfelől határozza meg Prohászka összetett, élesen distingváló magatartását a forradalmi munkásmozgalom iránt: egyetértés céljaival, elutasítás módszereivel szemben.

Meggyőződéssel vallja, hogy „a jövő úgyis a munkásoké, bármit tegyen ellene a burzsoá-társadalom... Ami azonban gyakorlati érvényre okvetlenül jut, az a munkások jobb helyzete.” (1898)⁸⁶ A szocialista elméletet sem alaposság szempontjából (1903)⁸⁷, sem hirdetőinek egymástól eltérő álláspontja miatt (1904)⁸⁸ nem tartja sokra, sőt egy helyen azt mondja, hogy „Marx tanai szép elméleti fejtegetések, azonban gyakorlati érvényre nem jutnak soha”,⁸⁹ de hogy ezt pontosan mire érti, éppen nem világos. A továbbiakban ugyanis ilyeneket (marxi gondolatokat) olvashatunk: „A technika haladása közgazdasági átalakulást teremtett, s ez az átalakulás maga után vonja a munkások társadalmi s politikai helyzetének megváltozását... Valamint pedig a technika haladásával a termelés változik, úgy változik szükségkép az anyagi javak elosztása is. A technikát pedig s ezzel a közgazdasági átalakulásokat megkötni nem lehet.” Mindig van szociális kérdés, mihelyt az addigi „egyensúlyt új termelési módok megzavarják s átalakulásokat sürgetnek. A haladás, a technika, a termelési mód, ez képezi motorát a társadalmi átalakulásoknak... A társas termelés kiterjesztése az anyagi javakat is egészen másképpen oszthatja el, mint ahogy azok manapság elosztva vannak.” (1898)⁹⁰ A XX. századnak „a munkásszervezkedés századának kell lennie... Senki fiára nem szavazunk, aki a magyar földnek s a nemzeti munkának jogait nem biztosítja.” (1900)⁹¹ „Minél többje van valakinek, annál inkább dolgozzék: mert a sokból sok kötelesség származik s hárul a szerencsés birtokosra.” (1900)⁹² „Meg vagyunk győződve, hogy a munkások mindennemű biztosítását is, de sőt talán a munkaközvetítést is államosítani fogják.” (1898)⁹³ „Ki tudja, hány ága a termelésnek válhatik államivá! Ki tudja, hogy lehet majd szabályozni a termelést, hogy túlzásokba, krízisekbe s másrészt zsarnoki versenyekbe át ne csapjon! ... De kérdem,

⁸² Ö. M. 21. kötet, 280. o.

⁸³ Ö. M. 21. kötet, 278–279. o.

⁸⁴ Ö. M. 21. kötet, 42. o.

⁸⁵ Ö. M. 21. kötet, 280. o.48. o.

⁸⁶ Ö. M. 21. kötet, 54–55. o.

⁸⁷ Ö. M. 21. kötet, 259. o.

⁸⁸ Ö. M. 21. kötet, 277. o.

⁸⁹ Ö. M. 21. kötet, 55. o.

⁹⁰ Ö. M. 21. kötet, 55. o..

⁹¹ Ö. M. 21. kötet, 143. o.

⁹² Ö. M. 21. kötet, 159. o.

⁹³ Ö. M. 21. kötet, 56–57. o.

hát szociáldemokrácia ez? ... Ebben térünk-e mi el a szociáldemokráciától? Szó sincs róla. Ezt mi mindnyájan elfogadjuk.” (1903)⁹⁴

És mi az, amit nem fogad el, amiben eltér? Először is bizonyos elméleti kérdésekben. Ezek megítélésében azonban figyelembe kell vennünk, hogy a szocialista elveket akkor a gyakorlatban még sehol sem próbálták ki, (ezért üdvözli Prohászka 1903-ban a német választásoknak az eredményét, hogy a szociáldemokrácia a maga 85 képviselőjével és három milliányi szavazatával az elméletből immár a gyakorlatba készül átlépni⁹⁵), és az elméleti tételeket a tömegek megnyerésére irányuló lendületes mozgalom egyoldalúan kisarkította. Ilyen körülmények között érthető, hogy Prohászka szembeszegül azzal, amit a pártszervezők szónoklataiból „minden munkának elállamosításáról, a hivatásoknak és szerepeknek kijelöléséről, az egyéni tett- és teremtő-erőnek háttérbeszorításáról”⁹⁶ ki lehetett olvasni. Mintha csak Madách kritikáját hallanók, aki éppúgy elméleti jellegű gondolatmenetekre volt kénytelen támaszkodni, mint Prohászka. Ezzel a racionalista társadalom-felfogással ő a maga – főnt már tárgyalt – organikus társadalomszemléletét szegezi szembe: „A társadalom szervezet, telve léttel, érdekekkel s erkölcsi elemekkel; sajátyszerűen kialakítva a szükségletek, egyéni hajlamok, hivatások és kedvtelések szerint. S ép ez erkölcsi irányzat iránt a szocializmus vak is, süket is; úgy tesz [kiemelés a szerzőtől], mintha az semmit sem nyomna a latban, s kár volna vele törődni. Neki az erkölcs csak ideológia; neki a vallás, a család, a haza, az otthon, az ember belső világa egy teljesen historikus funkció, mely majd elváltozik, ha a társas, kollektív termelés beköszönt.” (1904)⁹⁷ Ma már persze látjuk, hogy jórészt föltételezésekkel hadakozik Prohászka.

A másik elvi jellegű álláspont, amely a katolikusokat mindmáig és természetesen Prohászkat is elválasztja a szocializmustól, az Isten és a lélek tagadása, amit a szociáldemokrácia a történeti materializmustól vett kölcsönbe, és aminek a gazdasági rendszerhez voltaképpen semmi köze sincs.⁹⁸

Prohászka azonban már akkor világosan látja, hogy a szociáldemokrácia fő toborzó ereje nem az elmélet, hanem az érzelem. „Ily óriási mozgalmakat lelkes, új érzések indítanak meg... Új érzések, remények, vágyak s tényleges gazdasági reformok s a jobb-létre való gyakorlati törekvés képezi a szociáldemokrácia erejét.” (1903)⁹⁹ Ennek az érzelmi elemnek demagógiába és gyűlölködésbe való átcsapása az, amit erkölcsi szempontból elítél a felelősséget komolyan átérző gondolkodó: „Tagadnak, gyűlölködnek, nemet, átkot kiáltanak.” (1904)¹⁰⁰ „Belemarkolnak a népnek lelkébe, de nem hogy sebeit gyógyítsák, hanem hogy elkeseirtsék, s lehetetlen agyrémekkel telítsék. Akarjuk a jobbat, de ne a lehetetlen legjobbat, mert hiszen a legjobb állapot az az ezeregyéj-mese: merő lehetetlenség... Azután tisztességes dolog az, kisajátítani a jóindulatot egy párt, egy törekvés számára s eltagadni azt minden más embertől? A szocializmus úgy tesz, mintha csak neki volna szíve a nép iránt! Hihető-e az az érzelmi elkorcsosodás, hogy senki ne legyen már a nép barátja, nem a pap, nem a tanító, nem az intelligens osztály valamely, hacsak fehér hollószámba vehető tagja is; hanem hogy mindezek nem értenek abból, ami a népet nyomja, semmit, s ha értenek is, akkor készakarva butaságba s tévelybe babonázzák bele a védtelen népet? Nem, nem; a természetes ösztön is kiérzi, hogy ez képtelenség, s hogy nem más, mint

⁹⁴ Ö. M. 21. kötet, 259–260. o.

⁹⁵ Ö. M. 21. kötet, 258. o.

⁹⁶ Ö. M. 21. kötet, 260. o.

⁹⁷ Ö. M. 21. kötet, 278. o.

⁹⁸ Ö. M. 21. kötet, 260. o.

⁹⁹ Ö. M. 21. kötet, 259. o.

¹⁰⁰ Ö. M. 21. kötet, 277. o.

párthazugság! (1903)¹⁰¹ „Sajnálom a vörösöket! Ej be kár, hogy ily vörös rémnek öltözködnek ... Kár ezt tenni, ezzel csak elidegenítik az embereket, s föltartóztatják a jó ügy győzelmét.” (1898)¹⁰²

Ezek után azt kell megvizsgálunk, hogy Prohászka a hibák kritikáján túl miféle pozitív népmentő programot hirdet, mi mindenben látja akkor nem a „lehetetlen legjobb”-at, hanem az elérhető jót.

Midenekelőtt leszögezi, hogy a keresztény elvek nem hogy akadályozzák az átalakulást, hanem egyenest követelik. „A keresztény elvek megadják mindenkinek azt, ami az övé; követelik tehát a megváltozott viszonyoknak megfelelő átalakulást ... nem a rideg statusquo-t, mely a butaság s a megavasodás filozófiája, nem azt hirdetik ... Az alsóbb rétegek küzdenek jobb sors, biztosabb megélhetés után; ne utasítsuk őket vissza; nem értenők akkor a gondviselés terveit; sőt ellenkezőleg, társuljunk hozzájuk mint jóbarátok, s tartsuk szemük elé az evangéliumot. Ebből merítsenek erőt, s ne a szenvedély suttozásából.” (1898)¹⁰³

A legfontosabb programont: „Le a koldustarisznyával!” (1900)¹⁰⁴ Ebből a célból törvényhozási intézkedésekre és társadalmi népmentésre gondol. „Addig tehát, míg keresztény-szociális törvényhozási intézkedések gazdaságpolitikánk terén nem történnek, addig semmiféle társadalmi reformot keresztülvinni nem lehet... szép például az, ha a főváros munkásotthont létesít; de hol van ez az intézmény még a munkáskérdés megoldásától? Mindenkori kormányaink nagyon jól értenek ahhoz, hogy silány külföldi törvényeket lefordíttatnak magyarra; arra azonban már nincs ideje, hogy törvényhozás útján gondoskodjék az ínség, az árvizek enyhítéséről, a munkás existenciájának biztosításáról, a kisiparos, kiscgazda egy bizonyos minimumának megvédéséről.” (1900)¹⁰⁵ Két alapvető intézkedés minden további fejlődés alapja: „Ha a fáradt századvég, ha az 1899. év rendbeszedné választói jogunk nevetséges kegyetlenségeit; ha az 1899. év meghozná botrányos adórendszerünk reformját: végleg meg volnánk vele elégedve, s bízó szemmel néznénk a XX. század munkájának, a szociális törvényhozásnak kiépítése elé.” (1899)¹⁰⁶ Persze a kérdés még 1903-ban is éppoly megoldatlan, mint 1899-ben, sőt ekkor a katonai kiadások és a tisztviselői fizetések felemelése érdekében az adóterhek súlyosbításáról tárgyal az országgyűlés. Erről szó sem lehet – mondja Prohászka, – mielőtt föl nem találnak olyan új adót, „melyet ne a nép, hanem a jobb létnek örvendő társadalmi rétegek fizessenek.”¹⁰⁷ Nem lelkesül a „szegény” tisztviselőknek „a legszegényebbek rovására való fölsegélyezéséért... ha a szegényt segíteni akarjuk, azt ne a koldusnak filléreiből tegyük. Azután meg azt is gondoljuk, hogy a szükségleten túl fölszaporított hivatalnokseregért, azokért a hivatalokért, melyeket csak a tönkrement existenciáknak valamelyes elhelyezéseért teremtettek, lelkesülnie egyáltalán senkinek sem lehet... Beleegyezzünk a kiadástöbbletbe, *ha meghatározzák a létminimumot, mely adómentes legyen, hogy az igazán szegény ember ne fizessen adót; ez az egyik pont; s ha leszállítják a földadót; ez a másik pont*” (1903) [kiemelés a szerzőtől].¹⁰⁸ Szól Prohászka a földosztásról is: a latifundiumokból „itt is, ott is, egy-két ezer holdat lehetne a népnek számára kihalítani, mert különben nem fejlődhetik.”¹⁰⁹

¹⁰¹ Ö. M. 21. kötet, 262. o.

¹⁰² Ö. M. 21. kötet, 54. o.

¹⁰³ Ö. M. 21. kötet, 55–56. o.

¹⁰⁴ Ö. M. 21. kötet, 143. o.

¹⁰⁵ Ö. M. 21. kötet, 157. o.

¹⁰⁶ Ö. M. 21. kötet, 105. o.

¹⁰⁷ Ö. M. 21. kötet, 254. o.

¹⁰⁸ Ö. M. 21. kötet, 254–255. o.

¹⁰⁹ Ö. M. 21. kötet, 248–249. o.

De ennél nagyobb gondja, hogy a meglévő el ne vesszen. Mert „mit használ az is, ami van, ha abból is kistájgerolják, s ha élehetlensége s műveletlensége vagy primitív gazdálkodása révén elmarad, s adósságokba öli keserves keresetét”. (1902)¹¹⁰

Ezen a bajon pedig csak társadalmi népmentéssel lehet segíteni. Különösen két mozgalom felvirágzása érdekében agitál Prohászka fáradhatatlanul. Ezek elseje a szövetkezetek, amelyekben a nép védelmének leghathatósabb eszközt látja. „Aki erős és hatalmas, az adjon; a gyöngye pedig tömörüljön. A tömörülés az egyensúlyt helyreállítja, s a valóságos többséget uralomra juttatja. Ezt a célt a tömörülés kétféleképp szolgálja: úgyis, hogy nagyobb vagyont állít a kapitalizmus ellen, úgyis, hogy a törvényt a maga javára megváltoztatja.” (1902)¹¹¹ A falvakban garázdálkodó uzsora ellen csak a szövetkezetek képesek megvédeni a népet. (1902)¹¹² Népünk a gazdasági függetlenséget csak az „egy mindnyájáért, s mindnyája egyért” elve alapján érheti el, de sajnos bizalmatlan az ilyen kezdemények iránt, ezért kellenek áldozatos lelkek, akik nem riadnak vissza a szaladgálástól, az érdekeltek kapacitálásától. (1898)¹¹³ Itt megint lehetetlen nem gondolni Széchenyire! „Áldozunk nagylelkűen a szövetkezeti mozgalomra: lelkesülést, pénzt, bizalmat és kitartást.”¹¹⁴ A rá áldozott pénz értékesebb, mint a kegyes alapítványok. „A pénz, mely a tisztességes munkát jogaihoz segíti, mely a nép gazdasági életét az uzsora jármából kiszabadítja, s az anyagi boldogulás útján a lelkeket erény és vallás iránt is fogékonyra teszi, szentebb, mint bármely kegyes alapítvány, szentebb, mint az oltárok kincse, mert tisztességes, erkölcsös életbe van befektetve, melynek gyümölcsét képezik hazafias, vallásos nemzedékek, munkás családok, virágzásnak indult nemzet.” (1901)¹¹⁵ Lépésről lépésre kell kitartóan haladni: „Kezdjük a krajcáros hitelszövetkezeteken, literes takarékmagtárokon.” (1898)¹¹⁶ A már meglévő intézmények közül bizalommal ajánlja a munkások rokkant- és nyugdíjegyét. (1898)¹¹⁷

A másik ilyen társadalmi jellegű népmentő szervezet a Keresztény Népszövetség, amely jogsegélyt ad a gyámoltalan népnek; hasznos felvilágosító munkát végezhet abban a tekintetben is, hogy a mezőgazdasági munkások immár törvényerőre emelt biztosításukat – belépésükkel, az illeték befizetésével – csakugyan igénybe is vegyék. (1902)¹¹⁸

Egy ilyen sokoldalú és gyakorlatias szociális gondolkodás, a szegény nép anyagi felemelkedéséért való őszinte buzgólkodás láttán lehet-e tájékozatlanság vagy elfogultság nélkül állítani, amit E. Fehér Pál¹¹⁹ Adytól idéz: A Prohászka morálja az, „hogy az emberiség húzza meg magát, s ne óhajtson szerencsésebb, boldogabb lenni. Az ő moráljuk az, hogy a fene egye meg a testünket, a lelkünk pedig az övék.” A tekintélyi érvek, csak addig fogadhatók el, amíg a tényekkel nem ellenkeznek.

Prohászka megnyilatkozásai alapján azt is el kell fogadnunk, hogy akarhat valaki minden erejével segíteni a szegény népen egyszerűen azért, mert az rászorul, és mert őt magát erre a keresztény szeretet parancsa indítja – nem pedig azért, hogy valami inaszakadt próbálkozással útját állja a szocializmus diadalmas terjedésének. „Szocializmust a szocializmus ellen” – ugyancsak Ady alapján ezt magyarázza bele Prohászka K. E.

¹¹⁰ Ö. M. 21. kötet, 249. o.

¹¹¹ Ö. M. 21. kötet, 251. o.

¹¹² Ö. M. 21. kötet, 249. o.

¹¹³ Ö. M. 21. kötet, 45–46. o.

¹¹⁴ Ö. M. 21. kötet, 167. o.

¹¹⁵ Ö. M. 21. kötet, 168. o.

¹¹⁶ Ö. M. 21. kötet, 74. o.

¹¹⁷ Ö. M. 21. kötet, 46. o.

¹¹⁸ Ö. M. 21. kötet, 243–245. o.

¹¹⁹ Néhány szó egy különös kísérletről. Élet és Irodalom. 1975. 1. sz.

jegyzete (Mi milyen hagyomány?) a Világosság 1975. februári számában. Véleményünk szerint Prohászka mégiscsak Prohászka-ból kell magyarázni.

Megvesztegethetetlen igazságérzet és a gyöngék iránti részvét sugallja tehát Prohászka szociális publicisztikáját; ugyanerről a tőről fakad sokat emlegetett antiszemitizmusa is. Már a kortársak is vádolták egyszerre szocializmussal és antiszemitizmussal; ő pedig mindkettőt ugyanazzal az indokolással utasítja vissza. (1902)¹²⁰ Tudomásul vesszük, hogy Prohászka antiszemitizmusa a magyar történettudomány axiómája¹²¹, ám antiszemitizmus kiindulópontjában, módszereiben és céljaiban sokféle van, és a világos látás érdekében nem mentegetni, hanem szabatosan meg kell határozni Prohászka álláspontját.

Prohászka írásaiban nem személy, faj, vagy vallás ellen támad, hanem először is a gazdasági liberalizmus ellen, amely lehetővé teszi a gyöngék kizsákmányolását; másodszer az ellen a (zsidó) erkölcsiség ellen, mely nem ismer lelkiismereti gátlásokat az ilyen kiszipolyozással szemben; végezetül a gyámoltalanokat akarja megvédeni és talpra állítani, a zsidóknak, illetve bizonyos elemeiknek pedig csak annyiban ártani, hogy meg akarja őket fosztani a gyors, könnyű és mások rovására való meggazdagodás lehetőségétől. Lássuk ezt már most az ő fogalmazásában: „Nekünk a gazdasági liberalizmus ellen s az azt kihasználó akár keresztény, akár zsidó elem ellen az a kifogásunk, ami a kifosztott s kiszipolyozott embernek a hatalmasabbal s az elnyomóval szemben. Mi nem személyt, nem fajt, nem vallást támadunk, mi a rendszert, a hatalomnak rossz rendszer révén való elhatalmasodását támadjuk. Azután tanokat is üldözünk, melyek más morált állítanak föl, az áriai népek idealizmusával s jelesen a kereszténységgel szemben... a gazdasági életben sok van az erkölcsi tényezőkre s a lelkiismeretre bízva, azért mi a mi érdekeinket csak egyenlő morális népekkel szemben vagyunk képesek megvédeni! ... Mi a népet, mert gyenge, mindenütt tömörítjük, szövetkezetekbe sorakoztatjuk, mert látjuk, hogy különben megesznek az idegenek ... Ez a mi állásfoglalásunk, s ez se nem gyűlölködés, se nem irigykedés” – hanem önvédelem. (1902)¹²²

Mi a zsidóság elhatalmasodásának, „csendes honfoglalás”-nak az oka, hogy tudott Marx Károlynak Prohászka-tól idézett szavai szerint behatolni a lengyel vagy a magyar társadalom eresztékeibe? (1898)¹²³ Támogatta ezt a törvényhozás és a közgondolkodás liberalizmusa, mely az európai divat kedvéért a merkantilizmusnak az útját egyengette, és nem számolt a reális hazai tényekkel. A magyarok természete pedig olyan volt, hogy „a gazdasági élet titkait nem kutatták; a forgalmas üzér szellemet semmire sem becsülték; az egyszerű, patriarkális életmód mellett a pénzgazdaság veszélyeit nem vették komolyba.” (1901)¹²⁴ „Ne vesse senki szememre a gyűlöletet, sem az egyenes szót. Nem szeretek zsákban macskát árulni s a divat miatt az igazságról bölcsen hallgatni; azért kimondom, hogy Magyarországon jelenleg csendes honfoglalás folyik; gazdasági logikus folyamat megy végbe, melyről köznyelven azt mondják, hogy az erősebb legyőzi a gyöngét, vagy a csuka megeszi a pontyot. A magyar nép gyöngé, de ízletes pontyocska, a zsidóság a csuka. A magyar nép értelmi ereje, értelmessége, faji ellentállása kisebb, bármit zengjenek is róla, kisebb, mint a szemita népeké; ennek a tényállásnak gazdasági kifejezése az, hogy üres a zsebe.”(1901)¹²⁵ A gyengébbet tehát védeni kell.

A zsidók közül Prohászka a népre nézve legkárosabbnak tartja a frissen bevándorolt („idegen”) falusi szatócsokat, akik az életteremtés, műveletlenség és primitív

¹²⁰ Ö. M. 21. kötet, 250–253. o.

¹²¹ Lásd E. Fehér Pál fent idézett cikkében!

¹²² Ö. M. 21. kötet, 251–252. o.

¹²³ Ö. M. 21. kötet, 47. o.

¹²⁴ Ö. M. 21. kötet, 166. o.

¹²⁵ Ö. M. 21. kötet, 182–183. o.

gazdálkodása miatt adósságba keveredett népet (elsősorban a tót és rutén népet) az uzsora segítségével a zsebükben tartják. (Vö. Kölcsey beszédét a szatmári adózó nép állapotáról és Reymont 1904–09 között alkotott *Parasztok* c. regényében Jankiel alakját.) El kell ismerni, hogy ezekkel szemben a publicista ugyancsak vitriolba mártja a tollát: „aki tudja, hogy mi a zsidó a szegény tót nép nyakán, ... angyal legyen vagy tökfő, aki a vérlázító szipolyozás ellen föl ne emelje szavát.” (1896)¹²⁶ Ha ezeket a falusi szatócsokat, „élelmes” boltosokat, kocsmárosokat „falukat fölszívó piócák”-nak, batyuval bejövő és százezrekkel kibujdosó vagy 500–5000 holdat szerző új földbirtokosoknak nevezi, az kétségtelen nyers antiszemita hang, de mégis az a legfőbb kérdés, hogy igaz-e ez az állítás, és a jogos felháborodás mondatja-e vele. Ilyen tapasztalatok miatt mondja azt is, hogy hiába juttatunk a népnek földet. „Mit használna a népnek föld, mit a kereset, ha azt az uzsora elszedi? Adjatok földet a népnek – kiáltják az idegenek, – adjatok neki keresetet! Ne robotoljon nektek a nép, nem a ti kedvetekért van a világon! Helyes; ez szép beszéd, de hogy foganatos legyen, ne csak ezt hangoztassátok, hanem tegyétek hozzá ... amit az agráriusokon [a földtulajdonosokon] kivasaltunk, a Pinkelesz batyújába ne vándoroljon.” (1902)¹²⁷

Az ilyen szellemi bunkók kétségkívül alkalmasak voltak arra, hogy évtizedek múlva egy gátlástalan keretlegény kezében valódiakká váljanak. Prohászka erkölcsi nagyságához az ilyesminek sem akkor, sem később még az árnyéka sem fér, és a későbbi fejleményekért már csak azért sem lehet felelőssé tenni, mert ezek a gondolatok (legfeljebb itt-ott a fogalmazásuk) keletkezésükkor nem álltak szemben a humanizmussal.¹²⁸ Továbbá egy olyan korban, amikor az egész liberális közvélemény mindenestől a zsidóság pártján állt, szükséges volt és bátrabban lehetett erélyesebb, keményebb hangot megütni. A népnek gazdasági függetlenségre való segítése a zsidósággal szemben *is*: ez Prohászka antiszemizmusa a tárgyalt időszakban. Ezek a megállapítások talán közelebb hozzák egymáshoz és az igazsághoz Belon Gellért¹²⁹, illetve kritikusainak¹³⁰ álláspontját.

A tanulmány elején abból indultunk ki, hogy a Néppárt megalakulása szólította ki Prohászkat a politika porondjára. Feltűnő viszont, hogy azokra az egyházpolitikai törvényekre, illetve a megváltoztatásukért folytatandó harcra, amelyek a Néppártot közvetlenül létrehozták, Prohászka cikkeiben alig történik utalás. Ő ilyen tüneti kezeléssel nyilván nem érte be, hanem az egész magyar élet keresztény szellemű átalakítása lebegett szeme előtt. Abban az időben pedig a kereszténység már nem jogalkotást, az Egyház jogállásának törvényes szabályozását jelentette, hanem szociális szellemű állami és társadalmi berendezkedést. A Néppárt működésének részletes elemzésére itt nincs mód, de az elmondottak alapján világosan látszik, hogy Prohászka elvszerű magatartás és szociális tudatosság tekintetében messze meghaladta a Néppártot, amely pedig nemcsak nevében, hanem szándékában is a nép pártja akart lenni. Úgy látszik, a korszak végére magában Prohászkaiban is tudatossá vált ez a különbség. Nem megy át támadásba, nem is gyakorol részletes kritikát, de némi rezignációval ezt állapítja meg: „Mi megalakítottuk a keresztény néppártot, de azért a demokrácia nálunk is probléma.” (1903)¹³¹

1904-ben Prohászka elkerül Esztergomból; ezzel lezárul élete egy korszaka, és az *Esztergom* c. lap is eddig viseli homlokán Prohászka nevét. Szinte búcsúzásként, végszó és összefoglalás gyanánt hatnak 1903. november 29-én megjelent sorai:

¹²⁶ Ö. M. 21. kötet, 9. o.

¹²⁷ Ö. M. 21. kötet, 248. o.

¹²⁸ Vö. K. E. jegyzetét a Világosság 1975. februári számának 109. o. sk. lapján.

¹²⁹ Belon Gellért: Prohászka tragédiái. Vigilia, 1974. december, 795–806. o.

¹³⁰ E. Fehér Pál és a K. E. idézett cikkeikben.

¹³¹ Ö. M. 21. kötet, 272. o.

„Ne vágyódjunk tehát meghaladott korok politikai s szociális és gazdasági életébe vissza. Ami van hatalom, mely most is érvényesülhet, milyen a vagyon, a pozíció, az előkelőség, mindezek a tényezők ereszkedjenek le a régi korok sajátos viszonyaiból a mai korba. Ereszkedjenek le azokról a magas, de tőlünk távol álló piedesztálokról, s álljanak közénk dolgozni a népért s szeretni a népben szenvedő Krisztust!”¹³²

¹³² Ö. M. 21. kötet, 273. o.